

ARTICLES CENTRALS

La percepció pública de la reconciliació a Sud-àfrica

Jan Hofmeyr / Elnari Potgieter

Institute for Justice and Reconciliation, Sud-àfrica

Resulta gairebé inimaginable comprendre la Sud-àfrica actual sense considerar el paper formatiu que el concepte de “reconciliació” ha tingut en la seva configuració. De vegades invocada explícitament, d’altres assumida de manera implícita, la seva presència encara té un gran pes en els debats públics i privats entorn de com la societat sud-africana ha evolucionat durant els 24 anys transcorreguts des de la transició política del 1994.

En una societat que segueix dividida, les opinions sobre aquests debats continuen divergint. Tanmateix, pocs discutirien el fet que el país afronta reptes importants. Alguns, fins i tot, podrien arribar al punt de considerar la conjuntura actual com un punt d’inflexió. De cara a l’exterior, la Sud-àfrica posterior a l’apartheid pot mostrar trets d’una democràcia política vibrant, però les seves institucions es veuen cada vegada més frenades per les pressions d’expectatives incomplertes. La pobresa segueix afectant de manera desproporcionada la majoria negra; els nivells de desigualtat –tant en termes d’ingressos com d’accés a serveis essencials– es troben entre els més alts del món; el sistema educatiu trontolla; i les elevades xifres d’atur assolixen dimensions especialment devastadores per als joves negres. Per a ells i per als seus pares, la llibertat política no s’ha traduït en alliberament econòmic, i cada vegada més, es qüestionen els principis fundacionals que van reforçar la transició dels anys 90. Un d’aquests és la noció de “reconciliació” –o almenys la manera en què s’ha concebut durant els anys de transició fins a la dècada del 2000.

Com va arribar a ocupar una posició tan central en el discurs polític del país el concepte de reconciliació? La resposta, breu, es pot formular així: pragmatisme en absència de vencedors clars –els sud-africans blancs seguien dominant l'economia tot i que ja no controlaven el terreny de joc polític. La versió una mica més extensa també pot incloure una referència a la dificultat que hauria suposat una societat no-reconciliada i dividida per trobar consens sobre estratègies per desfer els llegats del colonialisme i de l'apartheid. Com a resultat, l'elit política del país –compost d'un nou ordre, encarnat principalment pel govern del Congrés Nacional Africà (ANC), elegit recentment, i un més antic, representat per l'ex Partit Nacional (NP), que va governar la Sud-àfrica de l'apartheid des de 1948– havia d'arribar a un acord a mitjans dels anys 90 sobre com abordar el passat del país sense comprometre l'estabilitat del seu futur, en el marc del que, en aquella època, encara era una pau fràgil.

**“ La Sud-àfrica posterior a l'apartheid pot
mostrar trets d'una democràcia política vibrant,
però es veu frenada per les pressions
d'expectatives incomplertes ”**

La Comissió de Veritat i Reconciliació (TCR, per les seves sigles en anglès) es va convertir en una institució fonamental durant aquest període de transició. Encarregada de la investigació de violacions greus dels drets humans comesos durant el mandat polític entre 1962 i 1994, la TRC va prioritzar la reconciliació, però partint del supòsit que aquesta només podia materialitzar-se després que la família i els amics de les víctimes posseïssin la veritat sobre el destí dels seus estimats. Per superar l'obstacle que suposava la destrucció de proves durant els últims dies de l'apartheid, la Llei de Promoció de la Unitat Nacional i la Reconciliació de 1995 preveia la possibilitat d'amnistiar els autors que –als ulls dels comissaris de la Comissió– facilitessin la revelació completa dels seus actes. La Comissió va començar les seves audiències el 1996 i, en finalitzar el seu treball el 2002 amb la publicació de l'informe final, els seus processos i les conclusions van ser qüestionats per diversos partits polítics, incloent-hi

l'ANC i el NP en el transcurs de la seva existència. Evidentment, la TRC no buscava guanyar-se el favor de cap força política particular en aquell moment.

Al marge d'una unitat amb pocs efectius dins el Departament de Justícia Nacional, la tasca de la Comissió va ser rescindida després de la presentació de l'informe final, sense que s'hagués establert cap mesura significativa per fer un seguiment i una actuació sobre l'abast general de les seves recomanacions, relacionades amb qüestions com ara la promoció de la reconciliació, la justícia i la memorialització. L'any 2000, després que la Comissió completés les audiències públiques, alguns dels seus ex-membres van crear l'Institut per a la Justícia i la Reconciliació (IJR) com a *think tank* sense ànim de lucre per perseguir aquests objectius fora d'un context governamental. Per seguir observant la nació sud-africana, per comprendre com els sud-africans van concebre la reconciliació fora del procés de la TRC, i per mesurar com aquest concepte va evolucionar després, l'IJR va crear el Baròmetre de la Reconciliació Sud-africana (SARB, per les seves sigles en anglès).

El SARB és una enquesta nacional d'opinió pública que mesura les actituds dels ciutadans respecte la reconciliació, la transformació i la unitat nacional entre una mostra representativa a nivell nacional d'adults sud-africans. Com a primera enquesta d'aquest tipus, i una de les poques enquestes socials dedicades a la reconciliació a nivell mundial, el Baròmetre s'ha convertit en un catalitzador important del debat públic, un recurs informatiu i polític per als responsables de prendre decisions, i una base de dades per a acadèmics, preocupats per saber fins a quin punt els sud-africans han processat el brutal passat del país. Segueix sent la vara per mesurar aquesta qüestió a Sud-àfrica, i ha inspirat i obert el camí per a instruments de mesura similars arreu.

**“ Al marge de la Comissió de la Veritat, per
comprendre com els sud-africans conceben la
reconciliació i com evoluciona el concepte s'ha
creat una enquesta nacional ”**

L'enquesta es realitza bianualment (anteriorment era anual) a través d'entrevistes presencials amb sud-africans adults en la llengua escollida per l'entrevistat, i utilitza un disseny de mostres aleatòries amb estratificació polietàpica basat en un marc de mostreig, obtingut d'Estadístiques Sud-àfrica (StatsSA). La mostra final és ponderada utilitzant les estimacions de població més recents de StatsSA, per tal de garantir que les dades siguin representatives de la població adulta sud-africana. L'enquesta utilitza un qüestionari que inclou respostes sí / no i escales de mesura. La majoria de preguntes es presenten en forma d'escala Likert de cinc punts. Algunes permeten l'opció *Altres* com a categoria de resposta, mitjançant la qual els entrevistats tenen una opció alternativa a la proporcionada.

Vista la densitat conceptual del concepte de “reconciliació”, el projecte és plenament conscient de la dificultat i les limitacions que comporta. Per tant, no es pretén que l'enquesta sigui capaç de capturar tots els matisos dels significats del concepte, sinó que tracta de mesurar els aspectes del qual són quantificables. Per tal d'evitar el reduccionisme, no es fa servir una única definició de la paraula reconciliació. En canvi, reconeix la diferència d'èmfasi que diversos acadèmics i observadors utilitzen en la descripció d'aquest fenomen. A més, també accepta que aquest èmfasi pot variar en funció dels contextos únics en què es produeixi la reconciliació.

Des de la seva creació, l'enquesta va passar per dues fases. Del 2003 al 2013, es va centrar en la mesura de sis variables clau (seguretat humana, cultura política, relacions polítiques transversals, relacions racials, confrontació històrica i diàleg), i per a cadascuna d'elles es van desenvolupar una sèrie d'indicadors. Aquestes variables van representar una síntesi de les percepcions que va obtenir l'IJR a partir d'una sèrie d'exercicis de grup de concentració nacional l'any 2001, amb l'objectiu d'avaluar les expectatives que els sud-africans comuns tenien del concepte “reconciliació”.

Conscients de l'efecte que el temps pot tenir sobre la fiabilitat de la nostra enquesta, aquest procés es va repetir l'any 2011. Seguint aquest exercici, va resultar evident que calia reformular les variables bàsiques per donar un protagonisme més gran a qüestions com ara la justícia socioeconòmica o els aspectes més psicològics i relacionals de la reconciliació. Aquest procés es va concloure el 2015 amb un conjunt reformulat de variables relatives a les relacions de poder, la cultura política democràtica, el llegat de l'apartheid, la reconciliació racial, el progrés en la reconciliació

i les percepcions del canvi social.

No cal mirar més enllà dels mitjans tradicionals i les xarxes socials sud-africans per adonar-se que el país encara és una societat dividida. Gairebé tots els seus problemes han de ser interpretats a través d'una òptica racial, sovint donant peu a insults i ràbia. Si això fos l'únic indicador per mesurar l'estat de les relacions socials a Sud-àfrica, hi hauria motius clars pel desànim. A través de les seves conclusions, els resultats del SARB confirmen gran part de la desconfiança i la tensió de les quals l'observador casual n'és testimoni. Tanmateix, també proporciona una imatge molt més matisada, i apunta determinades àrees de la política que poden influenciar en el canvi i, sobretot, en un desig continu per una unitat nacional que substitueixi els cismes existents que impregnen la societat.

**“ No cal mirar més enllà dels mitjans
tradicionals i les xarxes socials per adonar-se
que Sud-àfrica encara és una societat dividida.
Gairebé tots els seus problemes han de ser
interpretats a través d'una òptica racial ”**

Aquí és on cal destacar la gran utilitat d'eines com el SARB. Es tracta d'un instrument de mesura independent i empíricament sòlid que mira més enllà dels titulars i que fa preguntes directes i pertinents a una mostra representativa de sud-africans sobre les perspectives d'una societat més inclusiva, així com dels obstacles que s'hi interposen. Pretén comprendre les actituds que sustenten les expressions quotidianes de la intolerància i ressaltar les eines potencials del canvi. El que fa que sigui particularment útil és el seu caràcter longitudinal, que permet que tant els legisladors com els acadèmics puguin fer un seguiment del canvi al llarg del temps i triangular les conclusions amb esdeveniments o períodes particulars que podrien haver impactat en la manera com la gent veu el seu propi lloc a la societat sud-africana, així com les seves relacions amb els altres.

Això ens ha permès discernir una sèrie de temes recurrents, incloent:

1. La desigualtat com a font primària de divisió social: Entre altres coses, el SARB demana els enquestats que indiquin les divisions socials del país que consideren més importants. En les enquestes successives des del 2005, la font primària de divisió social més esmentada és la desigualtat econòmica, mentre que la raça habitualment apareix més a baix a la llista. Tot i que això no vol dir que la classe hagi “substituït” la raça com a obstacle primari per a la reconciliació nacional –els dos segueixen superposats en gran mesura– igualment continua sent una observació interessant, tenint en compte l’expansió ràpida del caràcter de la desigualtat dels ingressos, no només entre grups, sinó també dins dels grups.

2. Contacte i socialització intergrupals: Partint dels vestigis de la geografia i la planificació urbanística de l’època de l’apartheid sud-africà, els habitants encara interactuen i socialitzen principalment amb persones de les seves pròpies categories racials, històricament definides. Els nivells de contacte són més elevats entre les persones que es troben en l’anomenada economia formal i tenen lloc als “espais legislats”, com el lloc de treball, on mesures com la discriminació positiva obliguen els empresaris a fomentar una mà d’obra més diversa i racialment representativa, i als espais comercials, que s’han vist integrats activament des de 1994.

3. Qüestions de confiança: En una societat profundament dividida, les institucions públiques poden jugar un paper important en la unificació, a través de l’execució competent i equitativa dels seus respectius mandats. Sud-àfrica ha estat testimoni d’una precipitada disminució de la confiança pública en les institucions clau, des de mitjans de la dècada del 2000. Gran part d’aquesta davallada pot explicar-se pels impediments per prestar serveis governamentals, derivats de la crisi econòmica mundial i, per tant, per la reducció dels ingressos fiscals del país, durant la segona meitat de la dècada anterior. Tanmateix, la mateixa part de culpa hauria de ser atribuïda al malbaratament imprudent de recursos, tal com s’ha vist amb la proliferació de la corrupció sota l’administració de l’ex president Jacob Zuma.

Conclusions com les anteriors destaquen i serveixen com a eina única per informar i formar el debat públic sobre qüestions de la societat, i ajuden a identificar àrees clau

per al diàleg, la discussió, el *lobbying*, la defensa i el canvi. El valor del projecte SARB fins a la data i, en el futur, rau en la capacitat de seguir empíricament el canvi i el matís en el discurs entorn de la reconciliació i la cohesió social. Tot i que les societats són complexes i el seu desenvolupament no és gaire lineal, instruments com el SARB permeten a l'IJR destil·lar el desenvolupament de les tendències, però també els actors i esdeveniments que podrien provocar disrupcions en el sistema. La presentació i les respostes a les seves conclusions, al seu torn, permeten a l'IJR contribuir a la configuració d'una societat més equitativa i inclusiva.

Fotografia : UN Photo/Milton Grant

© Generalitat de Catalunya